

9. Шалімова І. Школа та сім'я в підготовці старшокласниць до сімейного життя // Рідна школа. – № 3-4, березень-квітень. – 1997. – С.71-73.

УДК 37.0:172.3

К.В. Фатєєва

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У цій статті, аналізуючи толерантність з точки зору соціальних установок, знань, якісних рис та інструментальних умінь, стверджується, що критеріями толерантності є такі інтегративні характеристики особистості як: терпимість, емпатійність, комунікабельність, емоційна стабільність, соціальна активність, достатній рівень культури, достатній рівень розвитку мислення як усього суспільства, так і кожної окремої особистості.

In this article, analyzing tolerance from the point of view of social installations, knowledge, skills, we can approve, that criteria of tolerance is such integrative characteristics of the person as: tolerance, skill to communicate, emotional stability, social activity, a sufficient level of culture, a sufficient level of development of the whole society's and each separate person's thinking.

Вперше питання про педагогічну толерантність підняв М. Бубер. Він виділив ряд важливих якостей толерантності, показавши зв'язок толерантності з життям людей у малих групах, виявив риси толерантної та інтолерантної особистості [2]. Поступово виникла необхідність створення нового напрямку в педагогічній науці – педагогіки толерантності.

Слід відмітити, що розгляд і конструктивне рішення етноконфесійних проблем у багатонаціональній Україні є одним із актуальних завдань науки і сучасності взагалі. Сучасний історичний етап розвитку, як відзначають дослідники феномену багатокультурності та толерантності (О. Асмолов, Є. Бистрицький, І. Дмитрієв), характеризується зміною домінант: її перенесенням з галузі соціально-класових конфліктів, властивих для попередніх століть, на етноконфесійне протистояння, яке на сьогодні розповсюджується на всі сфери соціально-економічного і суспільно-політичного життя. Тому найважливішим завданням стає формування толерантності у всіх мешканців, а перш за все, у молоді, оскільки саме вона є головною діючою силою найближчого майбутнього.

Вчені А.Г.Асмолов, В.В.Глебкін, Г.У.Солдатова, Л.А.Шайгерова, О.Д.Шарова запропонували ряд методичних розробок, спрямованих на формування установок толерантної свідомості у учнів.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники (Л.В.Бабенко, Г.В.Балла, О.А.Бездверної-Хомерікі, І.Д.Беха, В.О.Білоусової, А.А.Бодальова, Є.В.Бондаревської, В.К.Гавриловця, Т.О.Грабовської, С.У.Гончаренка, І.Я.Жирської, М.Б.Євтуха, К.Л.Лебедевої, Ю.І.Мальваного, Ж.А.Омельченко, О.В.Сухомлинської, М.В.Ткаченко, І.М.Шевчук) розкривають основні положення та значення виховання особистісних цінностей, а також обґрунтовують нові продуктивні підходи та педагогічні технології здійснення гуманістичного, толерантного виховання в сучасній соціально-педагогічній ситуації.

У сучасній педагогіці і психології розроблені концептуальні й методичні передумови та окремі аспекти освіти, які лежать у колі особистісно орієнтованого підходу (І.Д. Бех, О.В. Бондаревська, І.А. Зязюн, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.Ф. Моргун, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, В.В. Серіков, І.С. Якіманська), відповідно до якого освітній та виховний процеси спрямовані на розвиток особистості також із боку толерантного світосприйняття.

Але можна зазначити недостатність сконцентрованості уваги вчених саме на вивченні умов розповсюдження та особистісного сприйняття принципів толерантності. Отже, метою дослідження є визначення підстав у сучасному полікультурному суспільстві для впровадження принципів толерантності в полікультурне середовище.

Сучасна транскультурна епоха, що характеризується глобалізацією проблем і взаємозв'язків, потребує нових форм співіснування. Люди, що живуть разом, здебільшого не схожі один на одного. Вони відрізняються як зовнішніми ознаками, наприклад, кольором шкіри, зростом, вагою, так і внутрішніми, такими як: темперамент, морально-етичні цінності і таке інше. Світ складається з багатої кількості культур, які знаходяться у певних стосунках, зумовлених історично тощо. Це диктує необхідність кожному взаємодіяти з представниками інших культур. Проблема існування в полікультурному соціумі – це проблема кожної окремої особистості, групи людей та цілих країн і цивілізацій. Її стрижневим моментом є толерантність як універсальний принцип людської життєдіяльності. Особливо важливим питанням навчання та дотримання толерантності в житті постає для підростаючого покоління – дітей та молоді, від яких залежить майбутнє.

Слід зазначити, що минуле сторіччя стало часом великих досягнень і відкриттів, але й віком найжорстокіших війн. Людство неодноразово стояло на грані світової війни, відбулися глобальні екологічні катастрофи. Це сторіччя створило умови для розвитку глобалізації в світі, зробило “прозорими” кордони країн, з'явилися нові соціальні феномени, такі як єдині економічні та інформаційні простори. Весь означений комплекс впливав на розвиток міжнародного співробітництва, вимагав створення суспільства із стійким розвитком. Але у той же час загострилися релігійні, міжетнічні, міжкультурні стосунки серед окремих груп людей та країн взагалі. Можна констатувати, що світ став більш конфліктним, ніж, наприклад, наприкінці XIX століття. Не можна заперечувати той факт, що паралельно з процесами глобалізації та інтернаціоналізації зростають і такі негативні явища, як міжнародний тероризм і як його наслідок – ксенофобія, необхідність боротьби за національну безпеку. Отже, стає питання про профілактику подібних проявів людоненависництва, що насамперед полягає у впровадженні принципів толерантності в кожному полікультурному середовищі. Факти підвищеної конфліктності та необхідність здійснення безпечного існування людства вимагають пошуку шляхів осмислення проблем існування в умовах взаємодії багатої кількості культур. Проблеми полікультурного середовища, такі як: культурна ідентифікація, культурна інтеграція та інші в останній час поповнились такими не лише неприємними, але й тривожними, як ксенофобія, соціальна виключність, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти. На цьому тлі центральним питанням постає толерантність у соціальному середовищі, як спосіб збереження миру та продовження історії людства. Особливе місце, як гарант існування майбутнього, та завдяки умов інтеграції України в світову спільноту питання виховання молоді в координатах толерантності, поваги до багатоманітності світу виходять на одне із провідних місць.

Теми, які торкаються полікультурності (в інших варіантах мультикультурності, багатокультурності) зараз, як ніколи, актуальні для світу. Є багато прикладів вивчення та розвитку цих питань істориками, геополітиками, філософами, педагогами, де головним є існування полікультурного середовища (України чи, наприклад, Криму), є ті, хто живе, вчиться, працює в її умовах, ті, кого фактори полікультурності торкаються безпосередньо. За останні роки багато філософів, науковців, політологів, педагогів цікавляться, як це середовище впливає на особистість, яка формується і як тими засобами, що ми маємо (педагогічними, психологічними тощо), допомогти цій особистості благополучно пройти етапи свого становлення, бути толерантною та ефективною у своєму середовищі і, у той же час, зберегти та розвинути свої суверенність та унікальність.

Актуальність проблеми толерантності не потребує особливих доказів. Енергія злоби та ненависті до усього несхожого, до людей, які спілкуються іншою мовою, сповідують іншу релігію, дотримуються іншої системи цінностей, вирвалася назовні, поглиблюючи економічні, соціальні та психологічні проблеми. Нетерпимість буває не лише на пострадянському просторі, але й в усьому світі. Локальні війни, терористичні акти, переслідування національних меншин, проблеми біженців – ось наслідки дії цієї руйнівної сили. В Україні нетерпимість виявляється передусім у боротьбі різних кланів за політичну владу і пов'язані з нею економічні привілеї. Однак зрозуміло, що без терпимості,

толерантності не лише здійснити мрію про громадянське суспільство, а й вижити у сучасному світі неможливо.

Сучасна політика з новою енергією звертається до етичної проблематики, без якої неможливо дошукатися сенсу людського існування, визначити нові обрії політичної діяльності. Жаклін Рюс, авторка відомого твору “Поступ сучасних ідей”, в якому подана всеохоплююча панорама сучасної науки й культури, зазначила з цього приводу, що ще вчора нехтувана, сьогодні етика перебуває в центрі досліджень та розвідок. Вона поставила питання про нові шляхи для мудростів умовах помирання утопії, коли зникає віра в нічим необмежений поступ людства[11]. Тісно пов’язані між собою ще з аристотелівських часів, етика й політологія перебувають зараз у стані бурхливого піднесення.

У сучасній етиці є чимало альтернативних концепцій, які морально обґрунтовують нові політичні ідеї. Широкий діапазон етичних орієнтирів, на думку вчених, може замінити утопії про світ, де нібито може панувати чиста справедливість, свобода, рівність.

Терпимість сьогодні є не лише абстрактним філософським ідеалом та етичним принципом, то умова виживання. Якщо не культивувати толерантність, залишається лише взаємне знищення.

Однак проблема толерантності складніша, ніж видається на перший погляд. Толерантність передбачає наявність у суспільстві деяких установок, які стосуються розуміння людини та людяності. Зокрема – це установка на незалежність, автономність індивіда, його особисту відповідальність за свої переконання та вчинки, неприпустимість силового нав’язування будь-яких ідей, якими б позитивними та корисними вони не були. Толерантність передбачає також розуміння відносності багатьох наших переконань та суджень, усвідомлення неможливості їхнього універсального обґрунтування. Саме такі установки є незвичними для людей, які сформувалися в умовах тоталітаризму. Одностайність, незалежно від того, як розуміють її у конфесійному, етнонаціональному чи ідеологічному сенсі, сприймається багатьма нашими співвітчизниками, зокрема політиками, публіцистами, науковцями, як щось краще від толерантності та плюралізму. Вважають інколи, що толерантність і плюралізм є виявом моральної і політичної слабкості, відсутності впевненості та стійких переконань. Масова свідомість віддає перевагу авторитаризму та патерналізму, які несумісні з ідеєю толерантності.

На думку академіка В.Лекторського, можна виділити принаймні чотири концепції толерантності [4]. Для першої, репрезентованої вченнями Бейля, Локка, класичною ліберальною традицією, притаманне визнання основних моральних норм, основних правил політичного співжиття, які можуть бути переконливими та прийнятними для усіх. Однак люди сповідують не лише доведені практикою переконання, але й уявні думки, істинність яких ніколи не може бути доведена. Йдеться передусім про релігійні віровчення, метафізичні погляди, етнічні вірування тощо. Саме в подібних випадках, які не відносяться до царини об’єктивної істини, основних моральних, правових, політичних норм, толерантність виявляє себе як індеферентність. Державні установи, громадська думка можуть бути байдужими до різноманітних поглядів та практик, які є неважливими на тлі основних проблем, з якими має справу суспільство. В такий спосіб створюється простір необхідної свободи в діяльності індивідів та спільнот. Різні соціальні, культурні, етнічні угруповання можуть культивувати свої звичаї, мову, церкви, школи, культурно-освітні заклади тощо. Саме таке тлумачення толерантності є найпоширенішим.

Друге розуміння толерантності пов’язане із поглядом на неї як на повагу до іншого суб’єкта, якого разом з тим не можна зрозуміти і з яким не можна взаємодіяти через несумісність поглядів. Таке тлумачення спирається на сучасні культурно-антропологічні дослідження, новітні філософські концепції, згідно з якими усі культури рівноправні, але водночас несумісні. Не існує жодної привілейованої системи поглядів та цінностей. Будучи рівноцінними, різні культурні парадигми заслуговують на повагу, але не можуть взаємодіяти одна з одною. Можна переходити з одного культурного світу в інший, але неможливо жити водночас у двох різних світах.

Таке розуміння толерантності наражається на критику. По-перше, між різними системами цінностей завжди існувала реальна взаємодія, діалог культур, під час якого так чи інакше відбувалось змагання. Культури намагаються довести свою спроможність розв'язувати різноманітні екологічні, технічні, соціальні, інтелектуальні проблеми, з якими зіткнулося сучасне людство. По-друге, система цінностей, інтеріоризована суб'єктом, вже за фактом інтеріоризації не може бути рівноправною з іншими. Адже суб'єкт дотримується певної системи поглядів, норм, цінностей тому, що він дивиться на неї як на найефективнішу для розв'язання відповідних завдань. Таким чином, цінності культури, з якою ідентифікує себе суб'єкт, завжди будуть привілейованими, мірилом для оцінки і критики інших культурних парадигм. Завжди можна довести неспроможність інших поглядів.

Третє розуміння толерантності: усвідомлення того, що інша людина так само, як і я, має право не приймати мої погляди, є вільною у виборі цінностей і норм, змушує мене зважати на погляди, неспроможність яких я розумію та можу довести. У такому випадку толерантність є поблажливою до слабкості інших з деякою повагою до здійсненого ними права вибору.

Нарешті, четверте розуміння толерантності. Воно пов'язане із визнанням того, що в процесі змагання та діалогу кожна культура намагається врахувати досвід інших, тим самим розширюючи власні обрії. Це факт історії культури. Найцікавіші філософські ідеї, наукові концепції висувались завжди при зіткненні й критиці різних культурних та інтелектуальних парадигм.

Справді як моральне у такому випадку виступає ставлення до іншої людини як до самого себе, а до себе – з позиції іншої. Мораль перетворюється з жорсткої системи зовнішніх приписів на вміння та здатність співпереживати чужі проблеми та чужий біль, як спосіб ствердження буття іншої людини, включення іншого буття у своє власне, а власного – в інше.

Такий діалог на рівні “глибинного спілкування” [12] передбачає, що людині не можна нав'язувати свої власні уявлення про те, що є добрим, а що поганим, не можна уподібнювати людину бездушній речі, об'єкту експериментування та маніпулювання, поведінку якого нібито можна легко передбачити.

У контексті вказаних принципів стає зрозумілою необхідність бачити в іншій системі цінностей, в іншій позиції, в чужій культурі не те, що є ворожим власній позиції, а те, що може допомогти у вирішенні власних проблем, які водночас є не лише власними, а й проблемами інших людей та інших культур. Під час такого діалогу не лише окремі люди, але й культури можуть змінювати свою ідентичність.

З початку 90-х років, під час складання національної системи освіти в Україні було проголошено роль освіти як основи розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорукою майбутнього України [7]. За роки незалежності на основі Конституції України було визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з державною програмою “Освіта” (“Україна XXI століття”).

Розвиток Української держави як демократичного, громадянського суспільства та загальноосвітні процеси такі, як: глобалізація, технологізація, перехід до постіндустріального інформаційного суспільства, інші властиві сучасній цивілізації риси – підштовхують систему освіти до розвитку в напрямку збереження національної самобутності та водночас з тим, до інтернаціоналізації, зближення зі світовими стандартами. У світі цього пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти визначені:

- особистісна орієнтація освіти;
- формування національних і загальнолюдських цінностей;
- створення для громадян рівних можливостей у здобутті освіти;
- постійне підвищення якості освіти, оновлення змісту та форм навчально-виховного процесу;
- розвиток системи безперервної освіти;

- пропаганда здорового способу життя;
 - розширення україномовного освітнього простору;
 - забезпечення освітніх потреб національних меншин;
 - інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.
- (“Національна доктрина розвитку освіти”, II.2).

Одним із головних пріоритетів освіти в Україні проголошене національне виховання. Його головна мета – виховання патріота і набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві [9].

Головними складовими національного виховання, як стверджено в “Національній доктрині розвитку освіти”, є громадянське та патріотичне виховання (III.6). У зв'язку з цим видокремлюється нова ціннісна система суспільства, як відкрита, варіативна, духовно та культурно наповнена, толерантна, здатна забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності (VI.9).

Розглядаючи основні складові національного виховання, звернемось до шляхів реалізації ідей виховання толерантності в підростаючих поколіннях у цих напрямках – громадянського та патріотичного виховання.

Велика увага, яка приділяється громадянському вихованню, пов'язана з активізацією процесу розбудови та утвердження суверенної держави громадянського суспільства в Україні, що виражається у формуванні в них ідей та понять про права та обов'язки людини, вихованні здатності до критичного мислення, умінні відстоювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами [8].

Сутністю громадянського виховання, згідно з “Концепцією громадянського виховання особистості” в умовах розвитку української державності, є формування громадянської як інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною.

Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, долучати її до суспільного життя, іншими словами – бути толерантною. У світлі цього особливе місце посідають ідеї виховання толерантності в підростаючих поколіннях. На досягнення цього спрямовані такі завдання як:

- формування інтеркультурного менталітету, сприйнятливості до культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення до інших культур і традицій;
- вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильства;
- активне попередження тенденції до виявлення деструктивного націоналізму, проявів шовінізму, месіанських налаштованостей [8].

Важливим є і факт підвищення уваги до педагогічних технологій виховання толерантності в учнів, про що свідчить видання значної кількості психолого-педагогічної літератури, яка містить опис таких технологій, ролевих і ділових ігор, що ставлять своєю метою розвивати в школярів бачення і прийняття людських розходжень, терпимість, уміння спілкуватися з людьми, несхожими на тебе.

Можна відмітити, що спочатку формування толерантності у дітей і молоді носило емпіричний характер – педагоги та дорослі взагалі прагнули послабити для молоді наслідки негативних явищ світу дорослих, до яких належали і такі, як дискримінація за культурними ознаками та їм подібні. Та з часом, з оформленням комплексу ідей полікультурної освіти відокремились та сформувались цільні стратегії в цій галузі.

Стратегії освіти відбивають також і міжнародні документи ООН, Ради Європи, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій.

Зацікавленість людства до толерантності як шляху створення безпечного суспільства підштовхнула ЮНЕСКО до прийняття Декларації принципів толерантності, прийнята

Організацією Об'єднаних Націй у Парижі 1995 р., у якій не тільки проголошені принципи толерантності в сучасному і майбутньому світі, але й зазначені шляхи їхньої реалізації [3]. Вагомим є той факт, що в цьому документі вирішальна роль у реалізації принципів терпимості приділяється освіті, як системі формування людини. А найбільш ефективним засобом попередження нетерпимості, – підкреслено в Декларації, – є виховання. “Виховання в дусі толерантності починається з навчання людей тому, в чому полягають їхні загальні права і свободи, щоб забезпечити здійснення цих прав і зміцнити прагнення до захисту прав інших. Виховання в дусі толерантності варто розглядати в якості невідкладного найважливішого завдання. Воно повинно бути спрямоване на протидію впливу, що викликає почуття страху і відчуження стосовно інших. Воно повинно сприяти формуванню у молоді навичок незалежного мислення, критичного осмислення і вироблення суджень, що ґрунтуються на моральних цінностях” [4].

Аналізуючи толерантність з точки зору соціальних установок, знань, якісних рис та інструментальних умінь, можна стверджувати, що критеріями толерантності є такі інтегративні характеристики особистості як: терпимість, емпатійність, комунікабельність, емоційна стабільність, соціальна активність, достатній рівень культури, достатній рівень розвитку мислення як усього суспільства, так і кожної окремої особистості.

З вищезазначеного можна зробити висновки, що толерантність є невід'ємною частиною кожного полікультурного середовища. Толерантність (терпимість) сьогодні є не лише абстрактним ідеалом, то є умова виживання та співіснування різних культур, ідей, переконань тощо. Можна стверджувати, що перспективи подальшого дослідження пов'язані з аналізом та впровадженням принципів виховання молоді в координатах толерантності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асмолов А.Г. Толерантность: от утопии к реальности. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
2. Бубер М. Я и ты. – М.: Высшая школа, 1993. – 175 с.
3. Декларация принципов терпимости. – Париж, 1995.
4. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – №11. – С. 46-54.
5. Проблемы толерантности в подростковой культуре/ Под ред. В.С. Собкина. – М.: Мин-во образования Рос. Федерации, 2003. – 263 с.
6. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. – К.: ПАРАПАН, 2005. – 144 с.
7. Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти. Затверджена Колегією Міністерства освіти і науки України 28.02.98.
8. Концепція громадянського виховання. Затверджена Постановою президиї Академії педагогічних наук України “Про концепцію громадянського виховання дітей і молоді” від 19.04.2000, №1-7/4-49.
9. Національна програма “Діти України”. Затверджена Указом Президента України 18.01.1986, №62/96.-К., 1995.-36 с.
10. Ситарам К., Когделл Р. Основы межкультурной коммуникации// Человек. – М.: 1992. – № 5.
11. Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей. – К., 1998. – 669 с.
12. Батищев Г.С. Найти и обрести себя. Особенности культуры глубинного общения// Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С.103-130.

УДК 373.31

С.І. Якименко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ РІВНІ ПІЗНАННЯ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ

У статті автор розкриває психолого-педагогічні рівні пізнання молодшими школярами навколишнього світу.